

Kwalitatieve discrepanties op de arbeidsmarkt in 1985 en 1990

Wie wordt het kind van de (vooruitbe)rekening?

DRS. I. J. BOECKHOUT* — DRS. W. T. M. MOLLE*

De ontwikkeling van de werkgelegenheid baart de laatste jaren grote zorgen. Bovendien ziet het ernaar uit dat de ongunstige tendensen op de arbeidsmarkt zich zullen voortzetten. Veel inzicht in de toekomstige discrepanties tussen vraag en aanbod bestaat er evenwel niet. In dit artikel wordt met behulp van een vooruitberekende arbeidsmarktbalans een beeld geschetst van de werkgelegenheidssituatie in 1985 en 1990. Er vindt een uitsplitsing plaats van de ontwikkeling naar geslacht en opleidingsniveau.

1. Inleiding

Doel en aanpak

In het niet zo verre verleden kende Nederland praktisch steeds volledige werkgelegenheid; de laatste jaren wordt Nederland evenwel geconfronteerd met een nogal forse werkloosheid, die sinds kort sterk oploopt. Daarnaast groeit ook het aantal personen dat een uitkering ontvangt krachtens de WAO en AAW sterk. Ten slotte bestaat de indruk dat bepaalde groepen in toenemende mate van toetreding tot de arbeidsmarkt worden afgehouden (met name vrouwen).

Voor de toekomst wordt in het algemeen rekening gehouden met een verdere versterking van deze tendensen. Daarbij wordt slechts zelden een nadere concretisering gegeven in de vorm van vooruitberekende aantallen. Nog zeldzamer zijn vooruitberekeningen met betrekking tot de positie van bepaalde specifieke groepen op de toekomstige arbeidsmarkt¹⁾. Aan de mogelijke discrepanties die er in de toekomst voor de verschillende kwaliteitsniveaus op de arbeidsmarkt zullen ontstaan, is recentelijk in de literatuur nauwelijks aandacht besteed. In de onderhavige studie wordt getracht enigszins in deze leemte te voorzien.

Voor het maken van vooruitberekeningen kan men verschillende technieken hanteren. Gezien de vele interrelaties tussen de diverse grootheden die de arbeidsmarktontwikkeling bepalen, zou daarvoor het beste gebruik kunnen worden gemaakt van een tamelijk volledig economisch model, waarin zo veel mogelijk relevante variabelen zijn opgenomen en een zo groot mogelijk aantal relevante relaties wordt gespecificeerd. Aan de opzet van een dergelijk model wordt op het ogenblik door de afdeling Arbeidsmarktonderzoek van het NEI gewerkt. Hoewel bij de bouw van dit model reeds belangrijke voortgang is geboekt, zijn de werkzaamheden nog niet zo ver voortgeschreden dat dit model reeds voor ons doel kan worden gebruikt²⁾.

Wij hebben noodgedwongen teruggegrepen op eenvoudiger hulpmiddelen en gekozen voor de opzet van een vereenvoudigde vooruitberekende arbeidsmarktbalans. Daarbij worden de vraag naar en het aanbod van arbeid per kwaliteitsniveau afzonderlijk vooruitberekend, terwijl van de overige elementen die gebruikelijk in deze balans worden opgenomen, wordt afgezien.

Aan de resultaten van de confrontatie van vraag en aanbod zoals die in vooruitberekende arbeidsmarktbalansen plaatsvindt, mag slechts een indicatieve waarde worden toegekend. Dat wil zeggen, dat zij steeds het type probleem kunnen aangeven dat zich op de arbeidsmarkt in de toekomst zal voor-

doen, indien de afzonderlijke elementen zich inderdaad zo autonoom kunnen ontwikkelen als onder de gemaakte veronderstellingen wordt aangenomen. In werkelijkheid zal het geschetste beeld zich nooit voordoen daar er allerlei aanpassingsprocessen zullen optreden.

Ondanks de beperkingen van de gebruikte methode kunnen de resultaten ervan toch belangrijke conclusies opleveren ten aanzien van het soort beleid dat gevoerd dient te worden om het ontstaan van de geschetste problemen te vermijden of om de omvang ervan te verminderen. Het behoeft daarbij, gezien het voorgaande, geen betoog dat conclusies slechts algemeen van aard kunnen zijn en geen betrekking kunnen hebben op specifieke instrumenten. Daarvoor dienen nu juist de hier niet bestudeerde, specifieke gedragsrelaties van vragers, aanbieders en beleidsmakers te worden gekend.

Definities, indelingen en bronnen

Bij de opstelling van arbeidsmarktbalansen wordt uitgegaan van de twee hoofdcategoryën van vraag en aanbod, te weten het aantal arbeidsplaatsen enerzijds en de beroepsbevolking anderzijds. Het aantal arbeidsplaatsen kan worden gesplitst in „bezet” en „vacatures”, terwijl de beroepsbevolking kan worden gesplitst in „werkend” en „werkloos”. Daar een arbeidsmarktbalans steeds op een bepaald gebied betrekking heeft, dient bij het aanbod van arbeid tevens rekening te worden gehouden met de in- en uitgaande pendel.

Kennis van de bovenstaande globale categoryën is echter voor doeleinden van beleid onvoldoende. Daartoe is het met

* De auteurs zijn medewerker resp. hoofd van de afdeling Vestigingspatronen van het Nederlands Economisch Instituut. Zij danken collega's van de eigen afdeling en van de afdelingen Arbeidsmarktonderzoek en Maatschappelijk Economisch Onderzoek van het NEI voor de ondersteuning die zij bij het schrijven van dit artikel gekregen hebben. De aanleiding tot het schrijven van dit artikel was een onderzoek dat door beide auteurs is verricht ten behoeve van het provinciaal bestuur van Noord-Brabant. In dit onderzoek, dat ten doel had een basis te leggen voor het toekomstige sociaal-economische en ruimtelijke beleid van deze provincie (met name voor de opstelling van een structuurschema bedrijfsterrainen), werden o.a. vooruitberekende arbeidsmarktbalansen opgesteld voor alle elf gewesten van Noord-Brabant. De berekeningen die daarvoor op nationaal niveau gemaakt dienden te worden, zijn vervolgens verder uitgewerkt en vinden hun neerslag in dit artikel.

1) Een onderzoek waar dit aspect wel aan de orde komt, is het recente WRR-rapport *Arbeidsaanbod-projecties 1980-2000*, door J. A. H. Bron, Den Haag, 1980.

2) Zie b.v. J. A. M. Heijke, L. H. Klaassen en C. J. Offerreins, *Naar een arbeidsmarktmodel*, Tjeenk Willink, Groningen, 1975 en J. A. M. Heijke en R. J. M. Maas, *De arbeidsmarkt in model*, Nationaal Programma Arbeidsmarktonderzoek, Den Haag, 1978.

name ook van belang te zien welke onevenwichtigheden er optreden ten aanzien van deelmarkten. De opsplitsingen die steeds het meest in de aandacht staan, zijn die naar geslacht, beroepsgroep, leeftijd en scholingsgraad. Daarbij speelt een rol dat een aantal groepen als probleemgroep wordt gezien, b.v. jongeren, beroepspersonen ouder dan 45 jaar en gehuwde vrouwen.

Hoewel de hier geschetste opzet van arbeidsmarktbalansen alleszins logisch en voor de hand liggend is, blijkt de cijfermatige invulling op grote praktische moeilijkheden te stuiten. Dat komt doordat de diverse elementen van de balans niet aan één en dezelfde bron kunnen worden ontleend. De balans moet worden samengesteld met behulp van zeer verschillend statistisch materiaal, waarvan de definities en indelingen niet op elkaar aansluiten. De ervaring heeft geleerd dat het voor het verleden zeer moeilijk, zo niet onmogelijk is een reeks vergelijkbare, betrouwbare en sluitende arbeidsmarktbalansen op te stellen. Voor de toekomst wordt aan verbetering van deze situatie gewerkt 3).

Voor het onderhavige onderzoek kon niet op de resultaten van deze werkzaamheden worden gewacht. Er is dan ook een aantal knopen doorgehakt met betrekking tot de indelingen en definities om voor de toekomst tot zo vergelijkbaar mogelijke schattingen te komen. De diverse begrippen, indelingen en definities die in de verschillende bronnen zijn gebruikt, zijn zo goed mogelijk aan elkaar aangepast. Daarbij is uitgegaan van de aansluiting van de *hoofdbegrippen* beroepsbevolking en werkgelegenheid. De gebezigde begrippen dienen te worden geïnterpreteerd als potentiële beroepsbevolking (d.w.z. inclusief werklozen en „werkwillige niet-actieven”), respectievelijk werkgelegenheid (arbeidsplaatsen inclusief openstaande vraag). Besloten is de definitie van de beroepsbevolking aan die van de arbeidsplaatsen aan te passen, daar voor de laatste reeds gedetailleerde en geharmoniseerde reeksen voorhanden waren. De gekozen definitie van werkgelegenheid omvat alle personen, die meer dan vijftien uur per week werkzaam zijn, met uitzondering van de categorieën huishoudelijk personeel en militairen.

Vervolgens is een keuze uit de *indelingen* gemaakt. Het bleek dat de indeling naar geslacht zonder veel problemen m.b.t. het beschikbare materiaal kon geschieden. Voor leeftijdsgroepen bleek onvoldoende informatie over de vraagkant beschikbaar, en daarom moest van een indeling naar leeftijd worden afgezien. Ten aanzien van de kwaliteit van de arbeid is aan de hand van de betreffende CBS-classificatie onderscheid gemaakt in vier opleidingsniveaus, te weten „basis of lager”, „uitgebreid lager”, „middelbaar” en „semi-hoger en hoger”. De keuze is op deze categorieën gevallen omdat bleek dat hiervoor het beschikbare statistische materiaal redelijk met elkaar in overeenstemming kon worden gebracht.

Opzet van de studie

Zoals eerder uiteengezet, zijn de arbeidsmarktbalansen voor de toekomst opgesteld met behulp van onafhankelijke vooruitberekeningen van de vraag en het aanbod. De techniek die daarbij is gevolgd, is identiek in beide gevallen. Uit de gegevens voor het verleden worden structurele ontwikkelingen afgeleid van alle elementen die bij de opstelling van de toekomstige balansen betrokken zullen worden. Het daarvoor gebruikte materiaal heeft steeds betrekking op de periode 1960-1980.

Voor de toekomst zijn vervolgens veronderstellingen gemaakt met betrekking tot de structurele ontwikkeling van elk van de in de beschouwing betrokken elementen, waarbij zoveel mogelijk (kritisch) gebruik is gemaakt van reeds bestaande toekomstverkennde studies. Als tijdshorizon is daarbij het jaar 1985 gekozen. Daarnaast zijn ook voor 1990, als een soort doorkijk op een wat langere termijn, berekeningen gemaakt, ondanks de grote mate van onzekerheid, die overigens alle verkenningen voor een dergelijke termijn kenmerkt.

Als basis voor de vooruitberekende arbeidsmarktbalansen

heeft een geschatte balans voor het jaar 1980 gediend. Voor dit jaar is getracht de gegevens met betrekking tot alle elementen in de gekozen indelingen zodanig op elkaar af te stemmen dat er een redelijk beeld ontstond van de bestaande situatie.

In paragraaf 2 wordt eerst beschreven hoe het aanbod van arbeid is vooruitberekend. Vervolgens komt de vraag naar arbeid aan de orde (par. 3). De confrontatie van de vraag naar en het aanbod van arbeid geschiedt in paragraaf 4, waarbij tevens een aantal beleidsimplicaties worden aangegeven.

Voordat tot deze gedetailleerde bespreking van onderzoek en resultaten wordt overgegaan, dient echter te worden opgemerkt dat het niet het doel van deze studie was op elk onderdeel hecht doortimmerde, tot in details uitgewerkte prognoses op te leveren. Gezien het onzekere karakter van de meeste toekomstige ontwikkelingen is er veeleer naar gestreefd voor een groot aantal onderdelen redelijke veronderstellingen te maken en na te gaan wat het resultaat zou zijn als met deze onderdelen één beeld wordt gecomponeerd. Het onderzoek is dan ook niet gericht op voorspellingen van de onderdelen, maar veeleer op verkenning van de toekomst met betrekking tot het eindresultaat: de situatie op de arbeidsmarkt gesplitst naar geslacht en opleidingsniveau.

2. Vooruitberekening van het aanbod van arbeid

Het aanbod van arbeid naar kwaliteitsniveau en geslacht is voor de toekomst berekend door eerst de geraamde bevolking naar leeftijdscategorie te vermenigvuldigen met leeftijds- en geslachtsspecifieke deelnemingspercentages, hetgeen de beroepsbevolking naar leeftijd en geslacht oplevert. Vervolgens is deze beroepsbevolking vermenigvuldigd met leeftijds- en geslachtsspecifieke aandelen per opleidingsniveau. De verschillende stappen en de gebruikte bronnen zullen hierna kort worden besproken.

Bevolking

Uitgegaan is van de meest recente bevolkingsprognose die op dit ogenblik voorhanden is 4). In deze prognose van het Centraal Bureau voor de Statistiek worden een aantal alternatieven gepresenteerd met betrekking tot de toekomstige ontwikkeling van de bepalende elementen van de bevolkingsgroei. Gezien de ontwikkelingen die zich in de afgelopen vier jaar hebben voorgedaan, is door ons uitgegaan van het alternatief B, dat het beste bij deze waargenomen ontwikkelingen lijkt aan te sluiten. Dit alternatief gaat uit van een voortdurend dalende huwelijksvruchtbaarheid en een blijvende aantrekkelijkheid van Nederland als immigratieland. Gezien de vestiging van rijksgenoten, de gezinshereniging en ten slotte het vrije verkeer van werknemers van de toekomstige lidstaten van de Europese Gemeenschap, lijkt met name dit alternatief zeer plausibel. Het CBS heeft de invloed van de migratie op de bevolkingsgroei tot 1986 gekwantificeerd, daarna zijn slechts de indirecte effecten hiervan globaal berekend. Daar wij, gezien vorenstaande, veronderstellen dat deze effecten ook betrokken zullen moeten worden bij de prognose, zijn zij door ons voor het jaar 1990 volgens de verhoudingsgetallen die aan alternatief B kunnen worden ontleend, over de diverse leeftijdsklassen verdeeld.

De voor de toekomst geschatte bevolkingsontwikkeling, voor zover deze betrekking heeft op de leeftijdscategorieën van vijftien jaar en ouder, is weergegeven in het linkergeedeelte van tabel 1.

3) O.a. in het kader van de Werkgroep Arbeidsmarktonderzoek (WAMO) waarin het CBS, het Ministerie van Sociale Zaken en de Economisch-Technologische Instituten samenwerken.

4) CBS, *De toekomstige demografische ontwikkeling in Nederland na 1975*, Den Haag, 1976.

Tabel 1. Ontwikkeling van de bevolking, deelnemingspercentages en beroepsbevolking 1980-1990 naar leeftijds-klasse en geslacht

	Bevolking × 1.000			Deelnemings- percentage			Beroepsbevolking × 1.000		
	1980	1985	1990	1980	1985	1990	1980	1985	1990
Mannen									
15-24 jaar ...	1.236,3	1.267,0	1.177,0	46,1	44,3	46,3	570	561	545
25-34 jaar ...	1.194,1	1.191,5	1.239,9	93,6	93,2	93,2	1.118	1.110	1.156
35-44 jaar ...	892,8	1.083,5	1.178,1	92,7	92,0	91,6	828	997	1.079
45-54 jaar ...	745,9	787,2	871,5	84,8	82,9	81,9	633	653	714
55-64 jaar ...	616,4	657,0	677,8	61,2	56,8	56,2	377	373	381
65 jaar e.o. ...	662,1	684,1	733,1	3,1	1,9	1,9	21	13	14
Totaal	5.347,6	5.670,3	5.877,4	(66,3)	(65,4)	(66,2)	3.547	3.707	3.889
Vrouwen									
15-24 jaar ...	1.188,7	1.215,1	1.137,0	45,9	46,0	48,3	546	559	549
25-34 jaar ...	1.130,4	1.139,8	1.196,0	27,5	29,5	31,5	311	336	377
35-44 jaar ...	830,0	1.014,2	1.124,3	24,8	26,4	28,6	206	268	322
45-54 jaar ...	750,5	762,2	812,3	21,8	23,7	25,3	164	181	206
55-64 jaar ...	682,2	722,8	715,5	10,7	10,2	10,4	73	74	74
62 jaar e.o. ...	928,7	989,4	1.076,9	0,6	0,5	0,5	6	5	5
Totaal	5.510,5	5.843,5	6.062,0	(23,7)	(24,4)	(25,3)	1.306	1.423	1.533

Deelnemingspercentages

Om vanuit de bevolkingsprognose te komen tot een vooruitberekening van de beroepsbevolking maken we gebruik van een schatting van de toekomstige deelnemingspercentages. Cijfers met betrekking tot de omvang van de geslachts- en leeftijdsspecifieke deelnemingspercentages in het verleden zijn ontleend aan diverse publikaties van het CBS 5). Deze gegevens zijn door ons zo goed mogelijk aangepast aan de door ons gekozen definitie. Voor het schatten van de ontwikkelingen in de toekomst is gebruik gemaakt van een studie van het Centraal Planbureau 6). De daarin geprognosticeerde deelnemingspercentages zijn eveneens aangepast aan de hier gehanteerde definitie, waarbij de cijfers van 1975 als schakel zijn gebruikt. De resultaten van deze analyse voor het verleden en de berekeningen voor de toekomst zijn weergegeven in het middelste gedeelte van tabel 1. Bovendien zijn in deze tabel, ten einde de interpretatie te vergemakkelijken, ook gegevens met betrekking tot het gemiddeld deelnemingspercentage per geslacht opgenomen.

Een aantal aan de prognose ten grondslag liggende veronderstellingen dient nader te worden geëxpliciteerd. Deze betreffen zowel de elementen arbeidsaanbod als arbeidsongeschiktheid. Met betrekking tot het arbeidsaanbod in zijn algemeenheid, is in de eerste plaats verondersteld dat dit begrip betrekking heeft op het aanbod dat zich zal manifesteren als in de toekomst met betrekking tot de arbeidsmarkt zich globaal dezelfde situatie zal voordoen als dat gemiddeld in het verleden het geval was. Dat wil zeggen dat de houding ten opzichte van arbeid, beloningsverhoudingen enz. niet noemenswaardig veranderen. Vervolgens is een aantal specifieke veronderstellingen voor bepaalde categorieën gemaakt. De stijging van het deelnemingspercentage van de groep personen van 15 tot 24 jaar tussen 1985 en 1990 bij voorbeeld is gebaseerd op de veronderstelling dat de stijging van de onderwijsdeelneming van zestienjarigen en ouder in het begin van de jaren tachtig zal afzakken. Mede onder invloed van deze tendens loopt het totale deelnemingspercentage bij de mannen aan het eind van de jaren tachtig licht op.

Daarnaast is aangenomen dat de tussen 1960 en 1975 geconstateerde daling in het verschil in beroepsdeelneming tussen mannen en niet-gehuwde vrouwen zich tot het jaar 1990 verder zal voortzetten. Wat betreft de beroepsdeelneming van gehuwde vrouwen is voor de toekomst een sterkere stijging verondersteld dan in het (recente) verleden waarneembaar was. Wij veronderstellen dat deze stijging vooral in de leeftijdsgroep tot 25 jaar zal optreden. Ten aanzien van de gehuwde vrouwen vanaf 25 jaar is verondersteld dat zij, die op jongere leeftijd tot de beroepsbevolking behoren, ook op latere leeftijd in sterke mate op de arbeids-

markt actief zullen blijven. Deze stijgende tendens bepaalt in belangrijke mate de toename van het deelnemingspercentage van de groep vrouwen als geheel, zoals dat in tabel 1 tot uiting komt.

Ten aanzien van de arbeidsongeschiktheid, die voor een belangrijk gedeelte de beroepsdeelneming van mannen ouder dan 30 jaar bepaalt, is aangenomen dat de in het verleden geconstateerde sterke stijging van het aantal arbeidsongeschikten (WAO, AAW) in de toekomst enigszins zal afzakken. Verder is aangenomen dat er in toenemende mate gebruik zal worden gemaakt van de mogelijkheden tot vervroegde uittreding.

Beroepsbevolking

Vermenigvuldiging van de weergegeven deelnemingspercentages met de eerder vermelde bevolkingsprognose levert de beroepsbevolking op, uitgesplitst naar leeftijdsgroep en geslacht. In het rechtergedeelte van tabel 1 staan de uitkomsten van deze berekening. Zoals uit tabel 1 blijkt zal onder de gekozen veronderstellingen de beroepsbevolking tussen 1980 en 1990 gemiddeld met ca. 1% per jaar toenemen. De geschetste tendenties in de deelnemingspercentages zullen daarenboven tot gevolg hebben dat het aandeel van de vrouwen in de geraamde toekomstige beroepsbevolking geleidelijk zal toenemen.

Opleidingsniveau

Bij de vooruitberekening van het arbeidsaanbod naar kwaliteit is de zogenaamde „cohort survival“-methode toegepast. Deze methode gaat ervan uit, dat een leeftijdsgroep na *n* jaar, eventueel onder aftrek van een zekere uitval wegens sterfte en/of migratie, doorschuift naar een volgende leeftijdsgroep en daarin dezelfde kenmerken behoudt. Daarbij zijn als leeftijdsindeling tienjaarscohorten gehanteerd, die van 1975 doorschuiven naar 1985 en 1995.

Voor het toepassen van deze methode is niet direct uitgegaan van de in de vorige paragraaf berekende beroepsbevolking, maar is een gedetailleerde tabel voor het uitgangsjaar 1975 opgesteld waarin de beroepsbevolking naar geslacht, leeftijdsgroep en opleidingsniveau gerelateerd is aan een op gelijke wijze gespecificeerde bevolking. De daaruit resulterende coëfficiënten zijn toegepast op de vooruitberekende bevolking in 1985, waarvan is aangenomen dat deze per leeftijdsgroep en geslacht dezelfde opleidingsspecifieke kenmerken vertoont als de betreffende groep liet zien in 1975. Deze procedure levert, voor het gedeelte van de bevolking dat reeds uit het onderwijsstelsel gestroomd is, een schatting van de toekomstige beroepsbevolking naar opleidingsniveau onder de veronderstelling van constante geslachts- en opleidingsspecifieke deelnemingspercentages. Het uit deze berekening resulterende deelnemingspercentage is per leeftijdsgroep vergeleken met de in tabel 1 vooruitberekende deelnemingspercentages, waarna per leeftijdsgroep en opleidingsniveau enige correcties hebben plaatsgevonden om tot een definitieve raming van de beroepsbevolking per categorie te komen.

Wat betreft de groep die in 1975 dagonderwijs volgde en wel in de leeftijdsklasse van 15 tot 24 jaar, is verondersteld dat deze minimaal uitgebreid lager niveau zullen hebben bereikt in 1985. Zij zijn gelijkelijk verdeeld over de drie hoogste niveaus. Ten aanzien van de in 1975 dagonderwijsvolgenden die op dat moment ouder dan 25 jaar waren, is verondersteld dat zij in 1985 allen het hoger opleidingsniveau zullen hebben bereikt. Voor hen die in 1975 jonger waren dan 15 jaar zijn opleidingsspecifieke gegevens mede ontleend aan uitkomsten van het StudentsFlow (STUFLO)-model van het CPB. Dit model levert overgangsmatrices op

5) CBS, *Volkstelling 1960* (VT 1960), CBS, *Volkstelling 1971* (VT 1971) en CBS, *Arbeidskrachtentelling 1975* (AKT 1975).
6) CPB, *Omvang en samenstelling van het trendmatige arbeidsaanbod tussen 1975 en 2000. Herziene berekeningen*, Den Haag, 1979.

Tabel 2. Opleidings specifieke aandelen per leeftijdsgroep in de beroepsbevolking naar geslacht in 1980, 1985 en 1990

	Mannen				Vrouwen			
	lager	uitgebreid lager	mid-delbaar	semi/hoger	lager	uitgebreid lager	mid-delbaar	semi/hoger
1980								
15-24 jaar	23,6	53,5	17,2	5,7	19,0	47,1	27,6	6,3
25-34 jaar	23,5	42,4	18,4	15,7	19,5	38,2	25,7	16,6
35-44 jaar	30,8	40,7	14,8	13,7	29,4	37,2	19,4	14,0
45-54 jaar	39,2	35,7	12,9	12,2	41,0	32,4	15,5	11,1
55-64 jaar	44,4	32,5	11,0	12,1	45,4	25,5	17,9	11,2
65+	51,6	28,3	9,8	10,3	54,3	16,4	15,2	14,1
(Totaal)	(31,1)	(41,1)	(15,5)	(12,4)	(26,1)	(39,0)	(23,9)	(11,0)
1985								
15-24 jaar	18,4	53,0	21,0	7,6	13,5	44,9	33,2	8,4
25-34 jaar	20,1	40,9	21,1	17,9	15,5	38,0	28,5	18,0
35-44 jaar	26,0	42,4	17,4	14,2	24,4	37,9	23,0	14,7
45-54 jaar	34,5	38,0	14,1	13,4	36,1	32,3	16,7	14,9
55-64 jaar	40,1	33,2	14,2	12,5	38,4	29,4	20,1	12,1
65+	50,0	29,5	10,4	10,1	48,5	18,6	18,5	14,4
(Totaal)	(26,1)	(41,8)	(18,1)	(14,0)	(20,3)	(39,5)	(27,3)	(12,9)
1990								
15-24 jaar	15,0	51,8	24,2	9,0	12,0	40,5	37,5	10,0
25-34 jaar	18,2	40,2	23,1	18,5	13,2	38,9	29,3	18,6
35-44 jaar	22,9	41,3	19,2	16,6	20,0	38,4	24,5	17,1
45-54 jaar	30,0	38,7	16,1	15,2	28,9	35,2	19,5	16,4
55-64 jaar	38,3	33,6	14,8	13,3	34,0	30,4	22,5	13,1
65+	45,4	31,4	11,6	11,6	47,4	18,5	19,9	14,2
(Totaal)	(23,3)	(41,2)	(20,0)	(15,5)	(17,4)	(38,4)	(29,6)	(14,6)

waarmee het opleidingsniveau van de nog in het onderwijsstelsel verblijvende bevolking in de toekomst kan worden bepaald.

Bij de berekening van het arbeidsaanbod naar kwaliteit in 1995 is een zelfde procedure gehanteerd. Het arbeidsaanbod naar kwaliteit in 1980 en 1990 is vervolgens bepaald door interpolatie van de aandelen per opleidingsniveau tussen 1975 en 1985 enerzijds en 1985 en 1995 anderzijds. In tabel 2 zijn de opleidings specifieke aandelen in de beroepsbevolking per leeftijdsgroep en geslacht weergegeven voor de jaren 1980, 1985 en 1990.

Beroepsbevolking naar opleidingsniveau en geslacht

Vermenigvuldiging van de uitkomsten uit tabel 2 met de beroepsbevolking uit tabel 1, geeft een indruk van de beroepsbevolking naar opleidingsniveau en geslacht. In tabel 4 zijn de resultaten hiervan enigszins geaggregeerd weergegeven voor de jaren 1980, 1985 en 1990 (regels „aanbod”). Als de voor deze drie jaren geschetste ontwikkeling wordt vergeleken met die in het verleden, dan komt duidelijk naar voren dat het opleidingsniveau van de beroepsbevolking steeds hoger wordt. Zowel bij de mannelijke als de vrouwelijke beroepsbevolking nemen de aandelen van het middelbaar en het semi- en hoger niveau gestaag toe en neemt het aandeel van het basis- of lager niveau af, terwijl het aandeel van het uitgebreid lager niveau voor beide geslachten over de periode 1980/1990 betrekkelijk stabiel is.

Aan deze stijging van het opleidingsniveau ligt de instroom van jonge, relatief hoger opgeleide cohorten en de uitstroom van oudere, relatief minder opgeleide cohorten ten grondslag. Bij de vrouwen doet zich daarenboven een instroom van gehuwden op latere leeftijd voor, die groter is naarmate er sprake is van een hoger opleidingsniveau.

3. Vooruitberekening van de vraag naar arbeid

De vooruitberekening van de vraag naar arbeid gespecificeerd naar opleidingsniveau en geslacht zal, evenals dat het geval is voor het aanbod van arbeid, in een aantal stappen geschieden. Eerst zullen vooruitzichten worden opgesteld met betrekking tot de toekomstige ontwikkeling van het aantal arbeidsplaatsen per bedrijfsklasse. Vervolgens zal een raming worden gemaakt van de toekomstige verdeling van deze werkgelegenheid over mannen en vrouwen. Ten slotte zal per bedrijfsklasse en per geslacht een schatting worden

Tabel 3. Ontwikkeling van het aantal arbeidsplaatsen per bedrijfsklasse en het aandeel van vrouwen daarin in 1980, 1985 en 1990

Bedrijfsklassen volgens SBI	1980		1985		1990	
	× 1.000	aandeel van vrouwen	× 1.000	aandeel van vrouwen	× 1.000	aandeel van vrouwen
01 Landbouw	267	18,0	247	18,5	228	19,0
02 Bosbouw	2	2,6	2	2,8	2	3,0
03 Visserij	3	0,2	3	0,2	3	0,2
11/19 Mijnbouw	8	6,1	8	6,0	8	5,9
20/21 Voedingmiddelen	170	18,4	158	18,5	150	18,5
22 Textiel	37	24,0	28	23,7	23	23,4
23 Kleding	27	67,0	22	67,2	19	67,4
24 Leder en lederwaren	10	26,8	9	27,1	8	27,4
25 Hout en meubelen	51	9,2	47	9,7	46	10,0
26 Papier	28	11,5	27	10,3	27	9,0
27 Grafische nijverheid	72	19,9	71	20,3	70	20,6
28/31 Chemie	129	10,5	121	9,2	115	8,0
32 Bouwmaterialen	38	6,5	36	6,5	34	6,5
33 Basismetalen	33	7,2	30	7,2	27	7,1
34/35 Overige metaal	198	7,6	188	7,7	188	7,7
36 Elektrotechniek	115	12,0	112	10,7	109	9,3
37 Transportmiddelen	78	4,1	74	4,2	72	4,3
38/39 Overige nijverheid	101	18,1	110	18,2	122	18,3
40 Openbare nut	46	9,0	45	9,2	45	9,4
51/52 Bouwnijverheid	428	4,5	428	4,7	428	4,9
61/66 Handel	680	35,7	680	36,4	680	37,2
67 Horeca	90	38,5	91	38,4	92	38,3
68 Reparatie gebruiks-goederen	78	8,2	78	8,6	78	8,8
71/76 Vervoer	221	10,2	225	10,8	230	11,1
77 Communicatie	71	15,6	73	16,1	75	16,4
81/82 Banken en verzekerings-ingen	161	36,1	163	37,1	163	38,1
83/99 Overige diensten	1.413	39,9	1.560	38,9	1.639	38,0
Totaal	4.555	(25,5)	4.636	(25,9)	4.681	(26,1)

gemaakt van de waarschijnlijk gevraagde opleidingsniveaus.

Arbeidsplaatsen

Lange-termijnvoorspellingen van de werkgelegenheid per bedrijfsklasse zijn altijd schaars geweest. Middellange-termijnvoorspellingen werden tot het begin van de jaren zeventig regelmatig door het CPB gepubliceerd 7). Recente prognoses van het CPB voor zowel de middellange als de lange termijn ontbreken echter. Andere instanties, daarbij soms in sterke mate steunend op de inzichten van het CPB, hebben wel enige vooruitberekeningen gepubliceerd. Deze variëren zowel sterk qua gebruikte methoden en definities als in de mate van verbijzondering naar bedrijfsklassen 8). De recente studies hebben als gemeenschappelijk kenmerk dat als tijdschijf het jaar 1985 is gekozen. Ondanks dit gezamenlijke „prognosejaar” zal het niet verbazen dat de uitkomsten van deze studies nogal uiteenlopen. Dit geldt met name voor de resultaten per bedrijfsklasse (voor zover deze gegevens worden vermeld) maar ook voor geaggregeerde grootheden. Naast al deze verschillen blijkt echter in alle studies ook een aantal gemeenschappelijke, algemene tendenties voor te komen.

Deze tendenties zijn door de afdeling Maatschappelijk Economisch Onderzoek van het NEI geëvalueerd en op grond van deze en eigen inzichten is een „prognose” opgesteld met betrekking tot de ontwikkeling van het aantal

7) Vgl. de verschillende CPB-publikaties *De Nederlandse economie in ...*, Den Haag, div. jaren.

8) B.v. WRR, *De komende vijftig jaar*, Den Haag, 1977. Ministerie van Economische Zaken, *Nota Energiebeleid*, deel I, 1979. WRR, *Plaats en toekomst van de Nederlandse industrie*, 1980; met name voorstudies van Muller, Lesuis en Boxhoorn, *Een multisectoraal model van de Nederlandse economie en drie en twintig bedrijfstakken*; Driehuis en Van den Noord, *Productie, werkgelegenheid, sectorstructuur en betalingsbalans in Nederland 1960-1985*; en Van Schaik, *Arbeidsplaatsen, bezettingsgraad en werkgelegenheid in dertien bedrijfstakken*. Zie ook J. Kol en L. B. M. Mennes, *Nederlandse industrie en internationale concurrentie* (I en II), *ESB*, 29 oktober en 5 november 1980, resp. blz. 1210-1216 en blz. 1233-1238.

arbeidsplaatsen tot 1985. Daarnaast is bovendien een poging gewaagd om nog verder te kijken en zijn ook voor 1990 globale vooruitzichten opgesteld 9). De resultaten van deze werkzaamheden zijn in tabel 3 samengevat. Startpunt voor deze vooruitberekening waren de gegevens met betrekking tot de periode 1960-1975, die konden worden ontleend aan een studie die in opdracht van de Rijksplanologische Dienst is uitgevoerd 10).

Daar het onmogelijk is alle veronderstellingen weer te geven die per bedrijfsklasse zijn gemaakt om tot bovenstaande cijfers te komen, zullen slechts enige algemene factoren worden belicht.

In de eerste plaats is verondersteld dat de tendens tot verlies van arbeidsplaatsen in de landbouw (die overigens reeds vanaf 1950 optreedt), zal doorzetten. Ten aanzien van de werkgelegenheid in de industrie wordt verwacht dat alle bedrijfsklassen een daling in het aantal arbeidsplaatsen te zien zullen geven. Dit houdt een voortzetting in van de trend die voor een aantal industriële bedrijfsklassen reeds in de jaren zestig en voor praktisch alle overige industrieën in de jaren zeventig is ingezet. Deze verwachting wordt algemeen gedeeld en verschil van inzicht blijkt er slechts te bestaan over het tempo van de daling van individuele bedrijfsklassen. Op dit algemeen beeld bestaat overigens één uitzondering, te weten de bedrijfsklasse overige industrie. Als gevolg van het feit dat in deze bedrijfsklasse de sociale werkplaatsen zijn begrepen, waarin een nogal grote groei verwacht wordt, groeit ook de gehele bedrijfsklasse nog.

Ten aanzien van de bouwnijverheid is een stabilisatie verondersteld. De huidige terugslag wordt als tijdelijk verondersteld. In tegenstelling tot de bij sommigen bestaande mening met betrekking tot een grote uitstoot van arbeid in de diensten als gevolg van automatisering, is hier verondersteld dat deze uitstoot ruimschoots zal worden gecompenseerd door een vergroting van het pakket diensten dat binnen de diverse bedrijfsklassen zal worden aangeboden. Wij veronderstellen dat deze uitbreiding gepaard zal gaan met een grotere vraag naar diensten in binnen- en buitenland. Mede als gevolg daarvan is verondersteld dat het aantal arbeidsplaatsen in praktisch alle bedrijfsklassen van de dienstensector nog in meer of mindere mate zal stijgen.

Geslacht

De raming van het aantal arbeidsplaatsen naar geslacht is gemaakt door voor elke bedrijfsklasse de in tabel 3 gegeven aantallen te vermenigvuldigen met de geraamde aandelen die beide geslachten in de totale werkgelegenheid per bedrijfsklasse in de toekomst zullen hebben. Voor het bepalen van de toekomstige verdeling konden we niet teruggrijpen op bestaande studies en daarom zijn eigen inzichten gevolgd op dit punt. Daarbij konden overigens enkele algemene indicaties worden ontleend aan de WRR-studie *De komende 25 jaar*, waarin (na correctie voor deeltijdwerkers die minder dan 15 uur per week werkzaam zijn eveneens wordt uitgegaan van een aandeel van vrouwen in de totale werkgelegenheid in 1990 van ca. 26%. Ten einde een basis te hebben met betrekking tot de door ons te maken bedrijfstakspecifieke ramingen voor de toekomst, zijn ook voor het verleden uit CBS-bronnen de aandelen per geslacht in het aantal arbeidsplaatsen per bedrijfsklasse berekend.

Gegevens voor 1980 konden worden opgesteld door de ontwikkeling zoals die aan recente CBS-statistieken (Statistiek Werkzame Personen) kan worden ontleend, toe te passen op de gegevens van de Arbeidskrachtentelling 1975. Met betrekking tot de opstelling van de ramingen voor 1985 en 1990 is mede gebruik gemaakt van indicaties die uit gesprekken met vertegenwoordigers van verschillende bedrijven en instellingen konden worden afgeleid. De resultaten hiervan zijn eveneens weergegeven in tabel 3. In het algemeen wordt aangenomen dat het aandeel van vrouwen in alle bedrijfsklassen van de dienstensector en in een aantal industriële bedrijfsklassen in de toekomst zal stijgen. Een omgekeerde ontwikkeling is aangenomen in andere industriële bedrijfs-

klassen, vaak vanwege de verwachting dat in deze activiteiten eenvoudige routinearbeid, nu nog vaak verricht door vrouwen, in de toekomst zal worden afgestoten.

Opleidingsniveau

Recente toekomstverkenningen van de verdeling naar opleidingsniveau van de werkgelegenheid per bedrijfsklasse en geslacht in Nederland zijn, voor zover ons bekend, niet gepubliceerd 11). Wij hebben daarom onze eigen vooruitzichten opgesteld. Uitgangspunt daarbij zijn geweest de gegevens die aan de VT 1960, de VT 1971 en de AKT 1975 ontleend konden worden. De indelingen van de VT 1960 zijn echter niet rechtstreeks vergelijkbaar met die van de andere bronnen. Gelukkig bestaat er een verdeling voor 1971 in de definitie van 1960, zodat voor mannen en vrouwen afzonderlijk een overzicht kon worden opgesteld met betrekking tot de verdeling van de werkgelegenheid over vier opleidingsniveaus voor twee perioden, te weten 1960-1971 en 1971-1975. Uit een vergelijking van deze gegevens blijkt dat over de gehele periode 1960-1975 het aandeel van de hoger opgeleiden toeneemt ten koste van de laagste opleidingscategorie.

De vraag kan nu worden gesteld of deze tendens zich ook in de toekomst zal voortzetten. Deze vraag is voorgelegd aan een aantal vertegenwoordigers van bedrijfsleven, overheid en andere maatschappelijke instellingen en werd zonder uitzondering positief beantwoord. In het algemeen blijkt men voor de toekomst een toenemende kapitaal- en innovatie-intensieve produktiewijze te verwachten. Onderdelen van de activiteiten die daaraan niet voldoen zullen waarschijnlijk worden afgestoten, niet alleen in de industrie, maar ook in de dienstensector. Op grond van de verkregen indicaties is door ons per geslacht en per bedrijfsklasse een schatting gemaakt van de ontwikkeling van het aandeel van elk opleidingsniveau in de totale werkgelegenheid in de toekomst. Daarbij is ernaar gestreefd de algemene indruk die verkregen is uit de verzamelde indicaties, zoveel mogelijk te differentiëren naar bedrijfsklassen 12).

Arbeidsplaatsen naar opleidingsniveau en geslacht

De voor de toekomst geraamde aandelen van opleidingsniveaus en geslacht zijn per bedrijfsklasse en jaar vermenigvuldigd met de geraamde werkgelegenheid. Optelling over alle bedrijfsklassen leverde de vooruitberekening van de vraagzijde van de arbeidsmarktbalans op, die is weergegeven in tabel 4. De daaruit naar voren komende ontwikkeling is door ons globaal in verband gebracht met die voor het verleden. Uit deze vergelijking bleek, dat de dalende tendensen met betrekking tot „basis”, en de stijgende met betrekking tot „middelbaar” en „hoger” zowel voor mannen als vrouwen zonder wijziging doorlopen van 1960 tot 1990. Voor de groep uitgebreid lager opgeleide vrouwen lijkt het jaar 1980 een buigpunt te zijn, in die zin dat het aandeel van deze categorie in de totale werkgelegenheid tot dat jaar toenam en daarna enigszins gaat dalen, in tegenstelling tot het aandeel bij de mannen, dat nog licht toeneemt.

De weerslag op de absolute getallen is nogal groot: zowel bij mannen als bij vrouwen blijkt een absolute daling van de vraag naar lager opgeleiden en een stijging van de vraag naar middelbaar en hoger opgeleiden op te treden. Daartegenover staat een duidelijke stagnatie in de vraag naar uitgebreid lager opgeleiden.

9) NEI, *Prognose van de ontwikkeling van de werkgelegenheid in Nederland naar bedrijfsklasse: 1980, 1985 en 1990 (+ aanvullende notities)*, Rotterdam, 1980.

10) NEI, *De ontwikkeling van de werkgelegenheid per bedrijfsklasse en per gewest in Nederland. Fase I Werkgelegenheidsgegevens*, Rotterdam, 1980 (verkrijgbaar bij de RPD).

11) De laatstbekende publikatie wat dit betreft is van het CPB, t.w. J. H. M. Kok en F. B. Lempers, *Qualitative aspects of labour, long-term impacts on labour and production*, CPB Occasional papers, nr. 11, Den Haag, 1977.

12) Deze uitwerking zou, gezien de dimensies (vier opleidingsniveaus, twee geslachten, 27 bedrijfsklassen en drie jaren), zo veel ruimte vergen dat besloten is deze tabel niet op te nemen. De resultaten zijn op aanvraag verkrijgbaar bij de auteurs.

4. Geprojecteerde arbeidsmarktbalansen

De in de voorgaande paragrafen gemaakte afzonderlijke vooruitberekeningen van de vraag naar en het aanbod van arbeid zijn in tabel 4 met elkaar geconfronteerd. Alvorens op de daar gegeven cijfers in te gaan, is het goed er nogmaals op te wijzen dat er in de „voorspellingen” geen effecten zijn opgenomen van aanpassingsmechanismen wat betreft het functioneren van de markt, noch wat betreft het overheidsbeleid. Overigens dient te worden opgemerkt dat, ondanks de grote zorg waarmede het gebruikte statistische materiaal is bewerkt en de gedetailleerde wijze waarop de vooruitberekeningen zijn uitgevoerd, de gegeven cijfers waarschijnlijk door nogal flinke marges van onzekerheid worden gekenmerkt. Een al te fijnzinnige interpretatie van de gepresenteerde resultaten dient dan ook te worden vermeden.

Tabel 4. Vooruitberekende arbeidsmarktbalansen naar geslacht en opleidingsniveau, 1980, 1985 en 1990

Jaar	Mannen (× 1.000)					Vrouwen (× 1.000)					
	lager	uitgebreid lager	mid-delbaar	semi-en hoger	totaal	lager	uitgebreid lager	mid-delbaar	semi-en hoger	totaal	
1980	aanbod	1.101	1.458	548	440	3.547	341	509	312	144	1.306
	vraag	1.013	1.396	544	439	3.392	295	471	274	123	1.163
	verschil	88	62	4	1	155	46	38	38	21	143
1985	aanbod	967	1.550	672	518	3.707	289	561	389	184	1.423
	vraag	873	1.427	623	510	3.433	267	480	309	147	1.203
	verschil	94	123	49	8	274	22	81	80	37	220
1990	aanbod	906	1.601	779	603	3.889	267	588	454	224	1.533
	vraag	752	1.448	696	565	3.461	242	482	334	162	1.220
	verschil	154	153	83	38	428	25	106	120	62	313

De ontwikkeling van de structuur van de in tabel 4 weergegeven vooruitberekende arbeidsmarktbalansen blijkt een duidelijk beeld te vertonen. Het eerste wat opvalt is de geprojecteerde toename van het tekort aan arbeidsplaatsen. Onder de gemaakte veronderstellingen loopt dit op tot ca. 500.000 arbeidsplaatsen in 1985 en ca. 750.000 arbeidsplaatsen in 1990 of in relatieve termen van 10 tot 14% van de totale potentiële beroepsbevolking zoals wij die definiëren.

Tabel 4 geeft verder duidelijk aan dat er ten aanzien van de grootte van het globale tekort aan werkgelegenheid betrekkelijk grote verschillen bestaan tussen mannen en vrouwen, en ook dat deze verschillen een lichte neiging vertonen om relatief geringer te worden. Onder de gehanteerde veronderstellingen zal het relatieve tekort aan arbeidsplaatsen bij de vrouwen in 1990 niettemin aanzienlijk groter zijn dan bij de mannen (20% versus 11%).

Bezien wij vervolgens de situatie ten aanzien van de diverse opleidingsniveaus voor mannen, dan kan worden geconstateerd dat de problemen vooral geconcentreerd zijn bij de lager en de uitgebreid lager opgeleiden. Voor de middelbaar en hoger opgeleiden daarentegen volgt uit de berekeningen dat er aanvankelijk slechts lichte tekorten aan werkgelegenheid zijn, die evenwel na 1980 aanzienlijk toenemen bij de middelbaar opgeleiden.

Het lijkt goed in dit verband in de herinnering te roepen dat zowel bij de vraag als bij het aanbod een stijging van de twee hoogste groepen ten koste van de twee laagste groepen werd aangenomen. Per saldo blijkt dus dat de groei van het aanbod verondersteld is iets sneller te zijn dan in eerste instantie door de vraag zal kunnen worden opgevangen. Of dit werkelijk zo is, moet echter in het licht van de recente ervaringen worden betwijfeld. Gezien het betrekkelijk geringe potentiële overschot van hoger opgeleiden en de neiging tot het inzetten (indien beschikbaar) van hoger opgeleiden in functies waarvoor ook een lager gekwalificeerde opleiding voldoende zou zijn (13), is het aannemelijk dat de voor de toekomst berekende werkloosheid voor de hogere oplei-

dingscategorieën, althans gedeeltelijk, wordt doorgeschoven naar de lagere categorieën via een versnelde toename van de vraag naar hoger opgeleiden. Dit zou de uitkomst dat de achterblijvende werkgelegenheid in de toekomst met name de lager opgeleide mannen met werkloosheid zal treffen, nog versterken.

Wat de groep vrouwen betreft, ligt de situatie enigszins anders. Hier lijken in eerste instantie alle opleidingscategorieën te lijden te hebben van de bij het aanbod achterblijvende werkgelegenheidskansen, maar voor de verdere toekomst duidt het resultaat van de berekeningen op een relatief lager potentieel werkloosheidsniveau bij de lager opgeleide groep dan bij de drie andere. Zoals de absolute cijfers laten zien, houdt dit echter sterk verband met het veronderstelde lage arbeidsaanbod in deze eerste categorie. Ook kan bij vrouwen het doorschuifeffect van hoog naar laag nog optreden, hoewel minder duidelijk is in hoeverre dit zal worden overtroffen door het effect van het terugdrukken naar de z.g. niet-actieven. Overigens dienen, gezien de beperkte aantallen, de resultaten voor de diverse categorieën vrouwen met nog meer voorzichtigheid geïnterpreteerd te worden dan bij de mannen.

De bovenstaande resultaten zijn sterk afhankelijk van de gemaakte veronderstellingen. Voor een aantal gewijzigde veronderstellingen, met name met betrekking tot de werkgelegenheidsgroei per bedrijfsklasse en de per bedrijfsklasse gevraagde opleidingsniveaus, zijn door ons een aantal varianten uitgerekend. Dit is slechts voor de vraag gedaan, daar wij veronderstellen dat deze meer aan wijziging onderhevig zal zijn dan het potentiële arbeidsaanbod. Hoewel de resultaten van de diverse varianten op onderdelen wel wat verschillen, blijft in grote lijnen het beeld dat eerder werd geschetst, onveranderd.

Gezien de relatieve stabiliteit van de uitkomsten voor veranderingen in de veronderstellingen die voor de diverse afzonderlijke onderdelen zijn gemaakt, wordt duidelijk dat veranderingen op verscheidene punten tegelijkertijd moeten worden doorgevoerd om het beeld naar een enigszins gelijkmatiger verdeling van de tekorten aan werkgelegenheid over categorieën te laten tenderen. Een duidelijk gelijkmatiger verdeling ontstaat pas wanneer tegelijkertijd een hogere groei van de werkgelegenheid, een hogere inschakeling van vrouwen en een langzamere verschuiving van de vraag in de richting van hoger opgeleiden wordt aangenomen, gepaard gaande met het in zekere mate terugdringen van de toevloed van lager opgeleiden op de arbeidsmarkt.

Het is echter de vraag of de kans groot is dat dit scenario werkelijkheid wordt. Enkele belangrijke punten in dit verband zullen hier kort worden aangestipt. Daarbij zal overigens worden afgezien van de problematiek van de vergrote inschakeling van vrouwen, daar deze reeds geruime tijd onderwerp van een brede discussie is die hier niet hoeft te worden herhaald.

In eerste instantie wordt de werkgelegenheidsontwikkeling en het met betrekking tot dit aspect gevoerde beleid beschouwd. In het licht van de bestaande en toekomstige concurrentiepositie van de Nederlandse economie lijkt het welhaast uitgesloten dat activiteiten die zich niet richten op een hogere inzet van hoog opgeleide personeel voor het maken van hoogwaardige kennisintensieve producten, in de toekomst nog veel levenskansen zullen hebben. In dit verband kan overigens worden opgemerkt dat het beleid dat op dit punt gevoerd wordt (14) een bevestiging van de tendens tot het uitschakelen van lager opgeleide arbeid impliceert. Voor genoemde groep van activiteiten lijken nauwelijks mogelijk-

13) Zie in dit verband b.v. G. J. H. Conen en F. Huygen, *De kwalitatieve structuur van de werkgelegenheid in 1960 en 1971 (I, II, III, IV)*, ESB, resp. 23 april, 7 mei, 21 mei en 4 juni 1980, en D. P. Vunderink, *De verantwoordelijkheid van het wetenschappelijk onderwijs inzake de arbeidsproblematiek academici*, Nota DSW, Universiteit van Amsterdam, april 1980.

14) Zie bijvoorbeeld de *Innovatienota* van het Ministerie van Wetenschapsbeleid, 1979 en de *Voortgangnota Structuurbeleid (Sectornota)* van het Ministerie van Economische Zaken, 1979.

heden te bestaan om een tegenovergestelde weg te bewandelen en deze activiteiten lijken dan ook niet de eerste aangewezen om een verbetering van de situatie op de arbeidsmarkt te bewerkstelligen.

Men kan zich vervolgens afvragen hoe de situatie ligt ten aanzien van die activiteiten die relatief ongevoelig zijn voor de druk van de internationale concurrentie. Het betreft hier met name de z.g. kwartaire sector (overheid en door de overheid gesubsidieerde maatschappelijke dienstverlening). Hoewel met betrekking tot de mogelijkheden van de kwartaire sector tot versterkte werkgelegenheidscreatie in de toekomst steeds meer twijfels rijzen, met name gezien de beperkte financieringsruimte, en dus voor het opvangen van het totale werkgelegenheidstekort niet alle heil van deze sector alleen verwacht kan worden, kan de vraag worden gesteld of hier toch niet de beste mogelijkheden liggen om tot een zekere verschuiving van hoger naar lager opgeleiden te komen. In principe kan de overheid hier immers een zeer directe invloed uitoefenen. Desondanks lijken ook hiervoor de mogelijkheden beperkt, gezien de eisen die de aard van de werkzaamheden die met de aangeboden diensten samengaan, in de toekomst zullen stellen aan de kwaliteit van de arbeid. Deze twijfel dient de overheid er echter niet van te weerhouden het punt van de mogelijkheden tot vergrote inzet van met name lager opgeleiden in de toekomst bij voorrang nader te bezien.

Beïnvloeding van de factoren die de situatie aan de kant van het aanbod van arbeid bepalen, is een tweede weg waarlangs kan worden getracht dit probleem tot een oplossing te brengen. Ook hier lijken de mogelijkheden vrij beperkt daar de meeste factoren vrij sterk structureel bepaald zijn. Dit geldt zowel voor demografische ontwikkelingen als ook voor de factoren die deelnemingspercentage en scholing bepalen. Bovendien zal beïnvloeding door vervroegde pensionering en arbeidsongeschiktheidsregelingen ook sterk door de beschikbare financiële ruimte worden ingeperkt.

We kunnen ons ten slotte afvragen of het middel dat de klassieke economische theorie ons als evenwichtsbrenger bij uitstek aanreikt, te weten de beloning, in dit geval uitkomst kan bieden. Wat de verdeling vrouwen/mannen betreft, moet het gebruik van dit instrument, na de zware gevechten die in het recente verleden geleverd zijn voor gelijke beloning voor gelijke arbeid, uitgesloten worden geacht. Wat betreft de verdeling over de opleidingsniveaus zou loondifferentiatie in dit geval globaal gesproken impliceren dat voor de groepen met minimumloon tot en met ongeveer modaal een vrij sterke denivellering (en dat is in dit geval waarschijnlijk een ander woord voor verlaging!), zou moeten worden toegepast. Dat dit op grote maatschappelijke weerstanden zal stuiten, hoeft weinig betoog.

Deze korte „tour d'horizon” van mogelijke aanpassingen aan zowel vraag- als aanbodzijde door de inzet van verschillende beleidsinstrumenten leidt niet tot erg optimistische verwachtingen met betrekking tot een oplossing van de geschetste problemen voor de lager opgeleiden. Ook andere oplossingen die in het kader van de totale arbeidsmarktproblematiek wel naar voren zijn gebracht, zoals deeltijdarbeid, herverdeling van werk, vrijwilligerswerk enz., lijken minder vanzelfsprekend als men bedenkt dat zij met name worden „opgelegd” aan bepaalde sociale groepen, in casu de lager opgeleiden en vrouwen, terwijl hoger opgeleiden (mannen) in het algemeen volledige dagtaken in betaalde beroepsarbeid zouden kunnen blijven vervullen. Op grond van het bovenstaande kan dan ook de conclusie worden getrokken dat het sociaal-economisch beleid aan de dimensie opleidingsniveaus van het werkgelegenheidsbeleidsprobleem heel wat meer aandacht zal dienen te besteden om te voorkomen dat de relatief zwakkere groepen op de arbeidsmarkt in toenemende mate het kind van de (vooruitbe)rekening worden, d.w.z. de zwaarste lasten van de verslechterde economische situatie zullen moeten dragen.

I. J. Boeckhout
W. T. M. Molle